

СТИЛЬОВА ДОМІНАНТА ІСТОРИЧНОГО РОМАНУ ЮРІЯ КОСАЧА «ДЕНЬ ГНІВУ»

М. А. Реутова

Постать Юрія Косача помітно вирізняється з когорти письменників української діаспори, чиє творче надбання велике і вимагає систематичного наукового дослідження та осмислення. Художній доробок прозаїка за радянського режиму був представлений з ідеологічно заангажованим ухилом, більшість його творів залишилися поза увагою вчених або й загалом потрапляли до репресованого наративу. І це тоді, коли один із найавторитетніших літературознавців українського зарубіжжя Юрій Шерех зараховував письменника до тріади (з І. Костецьким і В. Домонтовичем) найвідоміших мурівських «європеїстів», називаючи їхню творчість експериментальною.

Стилістично творчість Ю. Косача відбиває основні риси мистецтва ХХ століття, проте, послуговуючись надбанням доби, письменник формує індивідуальний стиль, підґрунтям якого була настанова на суб'єктивність сприйняття дійсності, зацікавленість внутрішнім станом людини. Повість «День гніву» (1947) – перша книга незавершеної трилогії «Цезар степів». В основу сюжету покладені події національно-визвольної війни від травня до вересня 1648 року.

Експресіоністична модель світу на початку й у середині ХХ століття розглядалася як найбільш прийнятна в осмисленні історичних подій, епохи в цілому, адже була точним еквівалентом дійсності. Вона включала в себе ті механізми, що були покликані адекватно виразити специфічний смисл часу і водночас складну гаму почуттів людей, домінантою яких був стан роз'єднаності, самотності, безумства і страху. Наголосимо, що ситуація національно-визвольних змагань, поразки українського державотворення, хаос громадянської війни зумовили органічність появи експресіоністичного світосприймання. Дійсність виявилася страшнішою та ірраціональнішою за будь-який експресіоністичний гротеск. Власне психіка людини, на очах якої руйнувалися всі символи віри, а поняття гуманізму вихолощувалося і підмінювалося тріскотливими гаслами, піддавалося тяжкому випробуванню. Відтак у духовній атмосфері доби співіснували дві протилежні тенденції: з одного боку, відчуття катастрофи, жах перед хаосом, з іншого – неймовірної сили порив, який живився прагненням до оновлення, життєтворчості в соціальній царині, державотворенні, культурі. Експресіоністичний герой – самотня людина, яка перебуває у межовій ситуації.

На початку твору зображено, що головний герой роману – Богдан Хмельницький – після смерті сина Остапа та викрадення дружини перебуває у п'яному стані й знаходиться в межовій ситуації. Бажання зануритись усередину себе породжує гіпертрофовані почуття провини та агресії у головного героя: «Остапе, сину мій, Остапе, мій золотий!.. Ти ж ніжками маленькими бігав ти по подвір'ячку, а гуси біле своє губили пір'я, аж до суботівської церкви, там на кручі, бігав-еси, побігав, ловив бабине літо. Бодай же той пес, що клав пугою на твоє тіло сині пруги, не дїждав неділі. Бодай же пекельною мукою, безжальним залізом розвернули йому груди, що він твого дитячого стогнання й прошення не слухав» [4, с. 15]. Почуття відчаю переходить в агресію: «Але возмездя аз воздам, аз воздам за кожну рану твою, синочку, за кожний стогін» [4, с. 16]. Далі загострене суб'єктивне світобачення передається через напругу його переживань та емоцій, бурхливу реакцію на дегуманізацію суспільства, знеособлення в ньому людини.

Письменники намагалися акцентувати увагу на тому, що відбувається в душі індивіда, проникати в хаос підсвідомого та інтуїтивного, а відтак і відтворювати крізь призму свідомості буквально все, що має бодай найменшу причетність до людського існування. Психологізм роману «День гніву» виявляється в наративній структурі твору, зокрема через внутрішнє мовлення, пряму мову, невласне пряма мова. Так, наприклад, у мову наратора плавно проникає невласне пряма мова героя: «Олено моя Олено... П'яна моя голова, контентували мене курінні, заливали моє горе огневицею й сиджу я тут, от і старший сиджу, Хмельницький, аж посивів у війнах, а над сагою нуджу білим світом і горить, він мені криваво в страшних очах моїх» [4, с. 15]. Твору притаманна «нервова» емоційність та

іраціональність, фрагментарність і плакатність письма, позбавленого прикрас, схильного до підкресленого контрастування барв, мотивів тощо. Фрагментарність письма, що реалізується в еліптичних реченнях, недомовленості, реченнях-вигуках, спрямована на розкриття колосальної внутрішньої напруги, яку переживає герой: «За Остапа. За Олену. Випущу як орлят козацтво. Не пущу, поки час не прийде. Дорого ж знати час, о, й дорого. Хміль минає...» [4, с.16]. З епохою експресіонізму стали вживаними нові літературні прийоми, а вже відомі наповнилися новим якісним змістом. Л.Петренко відзначає, що безперечним успіхом експресіонізму було широке засвоєння засобів кіномови: прийом з'єднання різних планів від раптового напливу, що вихоплює окрему деталь до загального погляду на світ, внутрішнього зв'язку між нібито незв'язними подіями, а також прийомів монтажу [7, с. 4]. Про загальну тенденцію розщеплення подієвої структури тексту в модерністських творах пише Л.Назаревич: «Із рецепцією праць Ф. Ніцше літературні твори втрачали цілісність, лінійність, набуваючи рис мозаїчності, стали фрагментарними, уривчастими, часом напруженими та різкими...» [6, с. 7]. Засоби кіномови в романі Косача також слугують для передачі психологічного стану головного героя. Юрій Шерех одним із перших помітив плідне використання цих прийомів Ю. Косачем: «Застосовані вже в “Ноктюрн b-moll”, а особливо ошадно і доцільно в “Дні гніву” засоби кінових “напливів”, швидкого переміщення плянів і монтажу їх, перескоків дії, ефектів прожекторного, так би мовити, освітлення, дають змогу динамічно вихоплювати то одну, то другу частину цілоти, створюючи враження швидкого руху...» [10, с. 43].

В основі художнього монтажу і «напливів» лежать «внутрішні, емоційно-сміслові зв'язки», які «видаються важливішими, ніж зовнішня, причинова зумовленість» [11, с. 34]. Так, перед нами постають картини і ситуації такими, якими їх продукує свідомість гетьмана Богдана, вщерть асоціативна та схильна до постійної фокалізації. Ось Хмельницький бачить Виговського, він «підперши гладке підборіддя рукою, обдивлявся всіх з-під ока», в наступний момент це видиво «майнуло», Хмельницький заплющив очі, й нам передається вже його фізіологічні відчуття – «вино горіло, вії обважніли», «паркет скрипів», крізь вії знов виринає зорово-почуттєва картина, фіксована в свідомості вибірково: «Чадно, п'яно. Завтра говорити треба з ними всіма, не сьогодні». А далі: «Вийшов у ніч. Не спостерегли, майнула комусь постать недавнього комісара, але не затримували, не любили його» [4, с. 34]. Кінематографічна техніка монтажу і напливів дає можливість глибше пізнати таємниці людської психіки, її мінливість, відтворення нею навколишнього світу, а також дозволяє зробити акцент на важливих для розуміння ідеї твору деталях.

В історичному романі «День гніву» знаходять своє відображення жахливі картини війни. Зображення мертвих тіл, процесів розпаду трупів і огидних метаморфозних образів зумовлене і деформацією в естетиці експресіонізму поняття «краси», яка є поверхневою та не дозволяє побачити глибинну суть мистецтва. «Рейтарі, мов вовчурі, порвались через бір, та так, що Римші запирали дух, віття дряпало його по гирі. Яремині німці порубали їхній табір, та так що з вух козаків потекла підлива. Римші від страху звело щелепи, його поволокли опудалом до дубків» [4, с. 98].

Отже, в романі Юрія Косача «День гніву» виявлено ознаки експресіонізму, неоромантизму, сюрреалізму та орнаменталізму, що дає підставити твердити про еkleктичність ідіостилу романіста. Домінують у романі ознаки експресіонізму, що виявляються в засобах образотворення, особливостях художньої картини світу, емоційній напрузі тексту. Принцип суб'єктивної інтерпретації дійсності, що став основою експресіонізму, зумовив тяжіння до ірраціональності, загостреної емоційності. Твору притаманна фрагментарність письма, що реалізується в еліптичних реченнях, недомовленості, реченнях-вигуках. «День гніву» поєднує ознаки різних стилів.

Література

1. Агеева В. Між екзотизмом і традицією. Проза про життя інших : Юрій Косач : тексти, інтерпретації, коментарі. Київ : Факт, 2003. 443 с.
2. Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Теорія літератури: підручник / за наук. ред. Олександра Галича. 2-ге вид., стереотип. Київ : Либідь, 2005. 488 с.

3. Експресіонізм. *Літературознавча енциклопедія*: у 2 томах. Т. 1 / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. С. 322–324.
4. Косач Ю. Історичні твори: в 3 кн. Книга 2: День гніву. Київ : ДП «Видавничий дім «Персонал», 2010. – 478 с.
5. Кохан Т. Експресіонізм в контексті видової специфіки мистецтва: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. мистецтвознав: 17.00.01. Київ, 2002. 15–16 с.
6. Назаревич Л. Екзистенційність як філософська та художньо-естетична домінанта української малої прози к. XIX – поч. XX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. філол. н.: спец. 10.01.06 «теорія літератури» Тернопіль, 2008. С. 7–12.
7. Петренко Л. Поетика експресіонізму в українській літературі 20–40-х років XX століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01. Івано-Франківськ, 2008. 27 с.
8. Рихло П. Рецепція німецького експресіонізму в поетичній творчості Рози Ауслендер. *Експресіонізм*: зб. наук. праць [Вип.3] / упорядник Т. Гаврилів. Львів : Класика, 2005. С. 116–130.
9. Січкарь О. Форми, прийоми та засоби втілення психологізму в українській літературі (спроба системного аналізу). *Вісник ЛНУ ім. Т. Шевченка*. 2010. № 4. С. 35–43.
10. Шерех Ю. Слово про Юрія Косача. *Шерех Ю. Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології*: У 3 т. Харків, 1998. Т. 1.
11. Энциклопедия экспрессионизма: Живопись и графика. Скульптура. Архитектура. Литература. Драматургия. Театр. Кино. Музыка. / Л. Ришар; науч. ред. и авт. послесл. В. М. Толмачев. Москва: Республика, 2003. 432 с.
12. Яструбецька Г. Експресіонізм – імпресіонізм: стильова опозиція чи дифузія? *Слово і час*. 2006. № 2. С. 9–13.

УДК 821.161.2'06-31.09

КІНЕЦЬ «БУРЖУАЗНОГО СТИЛЮ»: ДО ПРОБЛЕМИ ДЕГУМАНІЗАЦІЇ У ТВОРЧОСТІ ЕММИ АНДІЄВСЬКОЇ

О. Є. Соловей

... Назвати когось живого – та ще й,
як у даному разі, ледве двадцятирічну
дівчину з її першим виступом – назвати
цілком поважно генієм це ніяке не
захвалювання, а просто констатація
того прокляття, яке лежить на обраній
звище для мучинь людині. Геній це вічна
ненависть самого себе, вічна прірва
між катівнею вигаданого сну і недосягнутим
ступенем мистецької майстерности,
який не дозволяє той сон
бодай на одну десяту відтворити.
Ігор Костецький, 1951

Яскрава представниця Нью-Йоркської літературної групи (хоча сама письменниця категорично заперечує приналежність до групи, вважаючи себе *кішкою, що гуляє сама по собі*), Емма Андієвська, на правду, як мало хто інший, спромоглася витворити не лише